

DIQQAT YETISHMASLIGI VA GIPERAKTIVLIK BUZILISHI: PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI VA KORREKSION YONDASHUVLAR

Toshkent Kimyo Xalqaro universiteti talabasi

Mirsolixova Sadoqat Mirjaxongir qizi

Annotatsiya: Mazkur maqolada diqqat yetishmasligi va giperaktivlik buzilishining mazmun-mohiyati, uning bolalarning psixologik va pedagogik rivojlanishiga ta'siri, asosiy belgilari hamda ta'lim jarayonida uchraydigan qiyinchiliklar yoritilgan. Diqqatning barqaror emasligi, ortiqcha harakatchanlik, impulsiv xatti-harakatlar, topshiriqni oxirigacha bajara olmaslik va o'quv faoliyatida tez chalg'ish kabi holatlar tahlil qilingan. Maqolada bunday bolalar bilan ishlashda individual yondashuv, psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash, o'yin va rivojlantiruvchi mashqlardan foydalanish, oila va ta'lim muassasasi hamkorligini kuchaytirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. O'zbekistonlik tadqiqotchilarning ishlarida ham diqqat va giperaktivlik bilan bog'liq muammolar, bolalarning diqqat xususiyatlari va korreksion mashg'ulotlarning ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: diqqat yetishmasligi, giperaktivlik, diqqat yetishmasligi va giperaktivlik buzilishi, bolalar psixologiyasi, maxsus pedagogika, korreksion pedagogika, diqqat, impulsivlik, individual yondashuv, psixologik yordam.

Bolalik davrida diqqat, xotira, tafakkur va o'zini boshqarish kabi psixik jarayonlarning shakllanishi ta'lim samaradorligi uchun muhim ahamiyatga ega. Ayrim bolalarda diqqatni uzoq vaqt davomida bir faoliyatga yo'naltirish, o'z xatti-harakatlarini nazorat qilish va topshiriqlarni izchil bajarish bilan bog'liq qiyinchiliklar kuzatilishi mumkin. Shunday holatlardan biri diqqat yetishmasligi va giperaktivlik buzilishi hisoblanadi. Mazkur holatda diqqatning beqarorligi, ortiqcha harakatchanlik va impulsiv xatti-harakatlar birgalikda yoki turli darajada namoyon bo'lishi mumkin. O'zbekiston ilmiy manbalarida ham giperaktivlik va diqqatning pasayishi bolalarning o'quv hamda ijtimoiy faoliyatiga ta'sir qiluvchi omillar sifatida o'rganilgan. Diqqat yetishmasligi va giperaktivlikni bolaning oddiy sho'xligi yoki intizomsizligi bilan tenglashtirish to'g'ri emas. Ta'lim jarayonida bolaning individual xususiyatlarini tushunish, unga mos pedagogik sharoit yaratish va zarur hollarda mutaxassislar bilan hamkorlik qilish muhimdir.

Diqqat yetishmasligi va giperaktivlik buzilishi bolaning diqqatni boshqarishi, o'z xatti-harakatlarini nazorat qilishi va faoliyatni tartibli tashkil etishi bilan bog'liq qiyinchiliklar orqali namoyon bo'lishi mumkin. Mahalliy ilmiy manbalarda giperaktivlik diqqatni jamlashdagi qiyinchiliklar, ortiqcha faollik va xulq-atvor bilan

bog'liq holat sifatida tavsiflangan. Bunda barcha bolalarda belgilar bir xil ko'rinishda bo'lmaydi. Ayrim bolalarda asosan diqqatni jamlash bilan bog'liq qiyinchiliklar, boshqalarida esa harakatchanlik va impulsivlik ustun bo'lishi mumkin. Shu sababli pedagog bolaning xatti-harakatlarini umumiy kuzatish bilan cheklanmasdan, uning individual rivojlanish xususiyatlarini ham hisobga olishi lozim.

Diqqat yetishmasligi bilan bog'liq qiyinchiliklarda bola topshiriqni bajarish vaqtida tez chalg'ishi, kerakli jihozlarini unutishi yoki topshiriqning ayrim qismlarini e'tibordan chetda qoldirishi mumkin. Uzoq vaqt davomida bir xil faoliyatni bajarish ham qiyin kechishi ehtimoli mavjud. Giperaktivlikda esa ortiqcha harakatlanish, bir joyda uzoq vaqt tinch o'tira olmaslik, faoliyatlarni tez-tez almashtirish kabi holatlar kuzatilishi mumkin. Impulsivlik esa savol tugashidan oldin javob berish, o'z navbatini kutishda qiynalish yoki o'ylamasdan harakat qilish kabi xatti-harakatlarda namoyon bo'lishi mumkin. Bunday belgilar turli bolalarda turlicha darajada kuzatiladi. Shuning uchun faqat bitta yoki ikkita belgiga asoslanib tashxis qo'yish mumkin emas. Tashxisni tegishli mutaxassislar bolaning rivojlanish tarixi va turli muhitlardagi xatti-harakatlarini hisobga olgan holda belgilaydi [1].

Diqqat yetishmasligi va giperaktivlik bilan bog'liq xususiyatlar bolaning ta'lim faoliyatiga ta'sir qilishi mumkin. Masalan, o'quvchi dars davomida topshiriqni eslab qolishda, ko'rsatmalarni ketma-ket bajarishda yoki uzoq vaqt bir vazifaga e'tibor qaratishda qiynalishi mumkin. Bunday vaziyatlarda o'quvchini doimiy ravishda tanqid qilish yoki boshqa bolalar bilan solishtirish samarali pedagogik usul hisoblanmaydi. Aksincha, topshiriqlarni kichik bosqichlarga ajratish, aniq va qisqa ko'rsatmalar berish, bajarilgan ishni ijobiy baholash hamda tanaffus va faoliyat almashinuvini oqilona tashkil etish foydali bo'lishi mumkin. O'zbekiston pedagogik manbalarida ham diqqatni rivojlantirishga qaratilgan maxsus mashg'ulotlar, o'yinlar va amaliy topshiriqlardan foydalanish masalalari ko'rsatilgan [2].

Bunday bolalar bilan ishlashda individual yondashuv asosiy tamoyillardan biri hisoblanadi. Pedagog bolaning kuchli tomonlarini aniqlashi va ta'lim jarayonida ulardan foydalanishi kerak. Masalan, o'quvchi amaliy topshiriqlarni nazariy vazifalarga qaraganda yaxshiroq bajarsa, darsda amaliy faoliyat ulushini oshirish mumkin. Ta'lim topshiriqlarining hajmini bolaning imkoniyatlariga moslashtirish, topshiriq maqsadini aniq tushuntirish va natijani bosqichma-bosqich tekshirish ham muhimdir. Vizual belgilar, jadvallar, qisqa eslatmalar va didaktik o'yinlar o'quv jarayonini tushunarliroq tashkil etishga yordam beradi [3].

Diqqatni rivojlantirishga qaratilgan mashg'ulotlar bolaning yoshiga va individual imkoniyatlariga mos bo'lishi kerak. Bunday mashg'ulotlarda diqqatni jamlash, eslab qolish, topshiriqni ketma-ket bajarish va o'z harakatlarini nazorat qilishga yo'naltirilgan o'yin hamda mashqlardan foydalanish mumkin. Masalan, predmetlar orasidan keraklisini topish, berilgan belgiga ko'ra obyektlarni ajratish, eslab qolish,

ketma-ketlikni davom ettirish, tinglab topshiriqni bajarish kabi mashqlar qo'llanadi. Ilmiy-amaliy manbalarda diqqat barqarorligini rivojlantirishga qaratilgan mashg'ulotlar va o'yinlardan foydalanish tavsiya etilgan.

Diqqat yetishmasligi va giperaktivlik bilan bog'liq qiyinchiliklarni yengishda oila va ta'lim muassasasining hamkorligi muhimdir. Ota-ona va pedagog bolaning kundalik faoliyati, o'qishdagi qiyinchiliklari va ijobiy o'zgarishlari haqida muntazam fikr almashishi kerak.

Uyda ham bolaning kun tartibini izchil tashkil etish, topshiriqlarni bajarish uchun tinch sharoit yaratish va muvaffaqiyatlarini rag'batlantirish muhim. Bolaga nisbatan qo'pol munosabat, doimiy tanbeh yoki boshqa bolalar bilan taqqoslash esa uning o'ziga bo'lgan ishonchiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Pedagog diqqat yetishmasligi va giperaktivlik belgilari kuzatiladigan bolalar bilan ishlashda sabrli, izchil va qo'llab-quvvatlovchi yondashuvni tanlashi kerak. O'qituvchi bolaning xatti-harakatini faqat intizom nuqtayi nazaridan baholamasdan, uning ortida turgan ta'limiy ehtiyojlarni ham hisobga olishi lozim. Dars jarayonida qisqa topshiriqlar, faoliyatni almashtirish, ko'rgazmali materiallar va amaliy mashqlardan foydalanish o'quvchining faol ishtirokini qo'llab-quvvatlashi mumkin. Bunda pedagog psixolog va boshqa mutaxassislar bilan hamkorlik qilishi ham muhim [4].

O'zbekistonlik tadqiqotchilarning ishlarida bolalarda diqqatning rivojlanishi, giperaktivlik, psixokorreksiya va maxsus pedagogik yondashuv masalalariga e'tibor qaratilmoqda. Mahalliy ilmiy manbalarda diqqat yetishmasligi va giperaktivlik bilan bog'liq holatlarda diqqatni rivojlantiruvchi mashqlar, o'yin texnikalari va individual yondashuvlardan foydalanish masalalari yoritilgan. Pedagogik nuqtayi nazardan, bunday bolalar bilan ishlashning asosiy natijasi faqat darsdagi xulqni o'zgartirish emas, balki bolaning o'zini boshqarish, topshiriqni tushunish, faoliyatni rejalashtirish va ijtimoiy muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishdan iborat bo'lishi kerak. Shuningdek, zamonaviy ta'limda inklyuziv yondashuvning rivojlanishi bunday o'quvchilarning ta'lim jarayonida zarur pedagogik qo'llab-quvvatlash bilan ishtirok etishi uchun muhim sharoit yaratadi. O'zbekiston manbalarida giperaktivlik va diqqat yetishmasligi bolalardagi neyro-rivojlanish bilan bog'liq xususiyatlar sifatida ham yoritilgan [5].

Diqqat yetishmasligi va giperaktivlik buzilishi bo'lgan bolalarning ta'lim jarayonini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ularning asosiy qiyinchiliklari diqqatni uzoq vaqt davomida bir faoliyatga yo'naltirish, topshiriqni izchil bajarish, o'z xatti-harakatlarini nazorat qilish va o'quv faoliyatini tashkil etish bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Bunday o'quvchilar yangi ma'lumotni o'zlashtirishda emas, balki o'zlashtirilgan bilimlardan foydalanish va topshiriqni oxirigacha yetkazishda ko'proq qo'llab-quvvatlashga ehtiyoj sezishlari mumkin. Pedagogik jarayonda topshiriqlarni kichik bosqichlarga ajratish, qisqa va aniq ko'rsatmalar berish, ko'rgazmali vositalardan foydalanish hamda faoliyat turlarini almashlab borish muhim ahamiyatga

ega. Ayniqsa, o'quvchini uzoq vaqt davomida faqat tinglashga majbur qiladigan mashg'ulotlardan ko'ra, amaliy faoliyat, didaktik o'yinlar, juftlik va kichik guruhlardagi mashqlar samaraliroq tashkil etilishi mumkin. Bunda bolaning yoshiga va individual imkoniyatlariga mos yondashuv tanlanishi lozim.

Diqqatni rivojlantirishga qaratilgan mashqlar ham muhim pedagogik vosita hisoblanadi. Predmetlarni belgilariga ko'ra ajratish, farqlarni topish, ketma-ketlikni davom ettirish, eslab qolish va qayta tiklash, berilgan ko'rsatma asosida harakat qilish kabi mashqlar bolaning diqqatini boshqarish va topshiriqni bajarish ko'nikmalarini qo'llab-quvvatlashi mumkin. Bunday mashg'ulotlar muntazam va bosqichma-bosqich olib borilganda, o'quvchining faoliyatni tashkil etish imkoniyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Tahlil jarayonida yana bir muhim jihat shundan iboratki, diqqat yetishmasligi va giperaktivlikni faqat bolaning xulq-atvori bilan bog'lab baholash yetarli emas. Uning oiladagi, maktabdagi va tengdoshlari bilan munosabatlaridagi faoliyati ham kompleks tarzda kuzatilishi kerak. Shu sababli pedagog, psixolog, otalari va zarur hollarda boshqa mutaxassislarning hamkorligi muhim hisoblanadi. O'quvchini boshqa bolalar bilan taqqoslash yoki doimiy tanbeh berish o'rniga, uning kichik yutuqlarini ham e'tirof etish va ijobiy rag'batlantirish maqsadga muvofiq. Ijobiy pedagogik muhit bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini, darsdagi faolligini va muloqotga tayyorligini qo'llab-quvvatlashi mumkin. Umuman olganda, tahlil natijalari diqqat yetishmasligi va giperaktivlik bilan bog'liq qiyinchiliklarda yagona universal metoddan ko'ra, individual va kompleks yondashuv muhimligini ko'rsatadi. Ta'lim jarayonini bolaning ehtiyojlariga mos tashkil etish, diqqatni rivojlantiruvchi mashqlarni muntazam qo'llash, aniq ko'rsatmalar berish, ijobiy rag'batlantirish va oila bilan hamkorlik qilish uning ta'lim jarayonidagi ishtirokini qo'llab-quvvatlashga yordam beradi.

Xulosa

Diqqat yetishmasligi va giperaktivlik buzilishi bolaning ta'lim faoliyati, muloqoti va kundalik xatti-harakatlariga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan murakkab holatdir. Uni oddiy intizomsizlik yoki tarbiyaning yetishmasligi sifatida baholash to'g'ri emas. Bunday bolalarning ta'limiy ehtiyojlarini tushunish va ularga mos sharoit yaratish pedagogik jarayonning muhim vazifalaridan biridir. Samarali yondashuv individual ta'lim, aniq ko'rsatmalar, kichik bosqichli topshiriqlar, diqqatni rivojlantiruvchi mashqlar, ijobiy rag'batlantirish va oila bilan hamkorlikni o'z ichiga oladi. Zarur hollarda psixolog, pediatr yoki boshqa malakali mutaxassisning baholashi muhimdir. Ilmiy va pedagogik yondashuvlarning uyg'unligi bolalarning ta'lim olish imkoniyatlarini qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xamidova M. U. Maxsus pedagogika. Toshkent, 2020. Maxsus ta'lim, korreksion pedagogika va alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar bilan ishlash masalalariga bag'ishlangan o'quv qo'llanma.
2. Ro'ziyeva N. Intellektual nuqsonli bolalar. TADQIQOTLAR.UZ, 2023. Maxsus ta'lim va rivojlantiruvchi pedagogik yondashuvlar masalalari yoritilgan.
3. G'ulomova A. A. Bo'lajak oligofrenopedagoglarning kasbiy kompetentligini o'ziga xosligi. Technical Science Research in Uzbekistan, 2024. Maxsus pedagoglarning kasbiy tayyorgarligi va kompetentligiga oid masalalar tahlil qilingan.
4. T. O. A. Nutqi to'liq rivojlanmagan bolalarning diqqatini tekshirish metodikasi. Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali, 2024. Diqqatni o'rganish va baholash metodikalariga oid materiallar.
5. T. O. A. Maktabgacha yoshdagi bolalarda diqqat xususiyatlari. Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali, 2024. Maktabgacha yoshdagi bolalarda diqqatning xususiyatlari va rivojlanishi masalalari.